

+ REJTETT KINCSEINK

HŐSÖK SZÜLETTEK

A Civitas Fortissima emlékmű. Bölcsesség yarmat, azonos névű terene. Foto: Kőrösi Tibor

AZ IPOLY PARTJÁN

Írta:
Korfár Tibor

1919 elején Balassagyarmat polgárai és az Ipoly menti falvak lakói fegyvert ragadva, ritkán látható hősiességgel verték vissza a földjükre törő megszállókat, példát mutatva ezzel hazaszeretetből a széthullóban lévő magyarságnak. A hőstettek nyomába eredtünk a palóc fővárosban, amit egyébként bárki megtehet két tanösvény segítségével is.

„Tessék tudatni szülemmel, hogy őket nagyon szerettem, de az édes magyar hazámat még jobban szerettem.”

(A harcok során hősi halált halt Csakó Balázs honvéd utolsó szavai)

Vacov, Miškovec, Šarišský Potok vagy éppen Jáger. Ezek a nevek bizony nem a fantázia szüleményei, ugyanis az első világháború idején nyugaton, majd azt követően Magyarországon is terjesztett cseh propagandaanyagok szerint ezek lettek volna a csehszlovák állam határain belülre kerülő Vác, Miskolc, Sárospatok és Eger városok új nevei.

A Felvidékre szinte ellenállás nélkül bevonuló cseh csapatok igazi célja az volt, hogy akár az antant által kijelölt demarkációs vonalakat is átlépve igyekezzenek minél inkább birtokon belülre kerülni az Ipolytól délre és keletre eső területeken is, ezzel alapozva meg a lehető legkedvezőbb tárgyalási pozícióikat.

Bár manapság már nehéz elképzelni egy Vác–Aszód–Gyöngyös–Miskolc vonalon húzódó magyar–szlovák államhatárt, az, hogy nem így alakult a történelem, kis tüzissal pár tucatnyi balassagyarmati vasutasnak, politikai ellentéteit félretévő polgárnak, továbbá a Károlyi-kormány tiltása ellenére Balassagyarmat védelmére siető hősöknek, Vízzy Zsigmond és Bajatz Rudolf századosok első világháborús veterán honvédjeinek köszönhetjük. Az iglói géppuskásokkal kiegészülve ők verték vissza az ellenséget az Ipoly túlsó partjára, megakadályozva ezzel a cseh légió további előrenyomulását a megmaradt magyar területek irányába.

„MOSTANTÓL FOGVA AZ A SZÉK IS ÉNYÉM, AMELYEN ÜLÖK”

Ezek a szavak Bazovszky Lajos losonci ügyvéd szájából hangzottak el, aki a megszállók oldalára állva, immár cseh „zsupánként” érkezett Balassagyarmatra. Az újdonsült zsupán pökhendiségében nem is sejtette, hogy gógös szavaival oroszlanrésze volt abban, hogy az addig széthúzó város polgársága és a munkásosztály egygyé kovácsolódott.

Vízzy Zsigmond százados
Archív képek
forrása: Madách Imre Városi Könyvtár Helytörténeli Gyűjteménye

Hirdetmény.

En hajnalban 4 órakor a csehök Vízzy főllé tájékoztak az Ipoly folyón, tehát Ipolyvárosnál állapították a demarkációs vonalat.

Katonái megígérték az élők feladását, mire a csehök azonnal kaptak rájuk, hogy semmit ne tudjanak a demarkációs vonalról, és azonnal elmeneküljenek.

Dr. Buzovszkyval tegnap tartott tárgyalásom szerint a demarkációs vonal:

a nemzetközi jog oltalmán alatt áll.

Demarkációs vonal az Ipoly folyó.

Ezen körülmények miatt, hogy a csehök nem akartak a demarkációs vonalról semmit tudni, és azonnal elmeneküljenek.

A csehöknek a demarkációs vonalról semmit ne tudjanak.

Ha a csehök megengedik, az az Ipoly folyó mentén állapítsák meg a demarkációs vonalat, és azonnal elmeneküljenek.

Budapest, 1919. január 3.

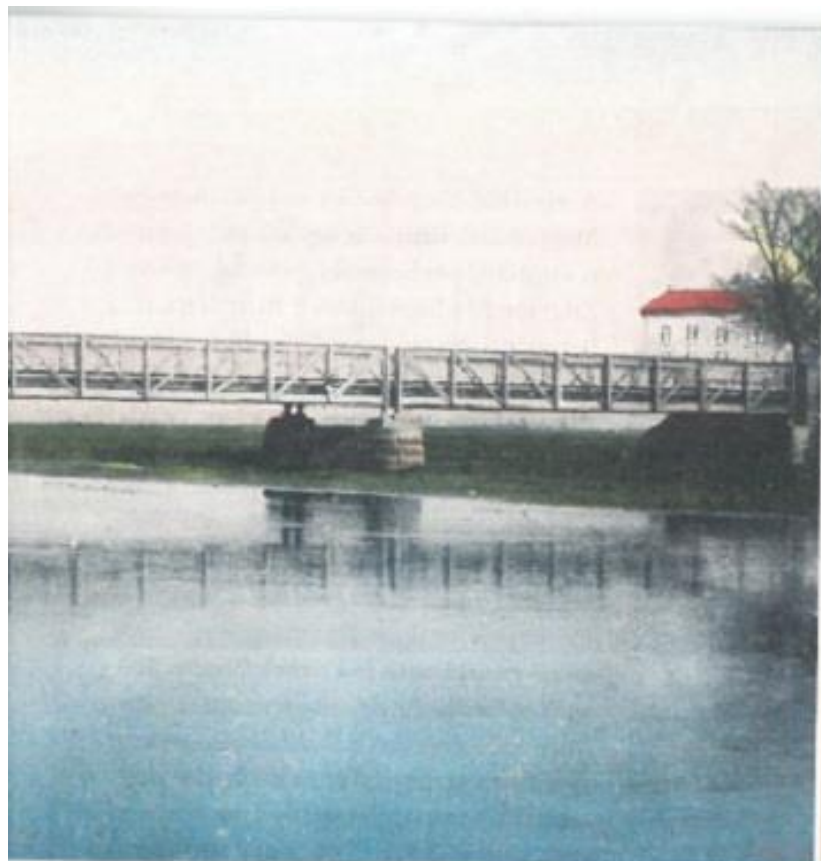
Rákóczy István,

Korabeli hirdetés

A cseh bevonulása előtt ugyanis az ország többi részéhez hasonlóan bizonyos árusítások, politikai csatározások jellemezték ezt az egyébként oly összetartó palóc vidéket is. Az ellenség közeledténél hírére Vízzy Zsigmond százados egy palóc dandár felállítását szeretne volna elérni, de ez a törekvés sajnos éppúgy elbukott, mint Soltész főhadnagy Losonc felszabadítására szőtt terve.

A hazájukat féltő, egykori frontarcos tiszték elkéseredetten vették tudomásul, hogy senki nem veszi komolyan a veszélyt, a kormány pedig Rákóczy István kormánybiztos által gyakorlatilag letilt és megakadályoz mindenféle fegyveres ellenállást, csupán az események jegyzőkönyvbe vételét engedélyezi.

Mindezeknek köszönhetően a cseh légió csapatai viharos gyorsasággal törtek előre, 1919. január 3-án Losonc, majd alig egy héttel később Ipolyváros is elesett. Ennek a jegyzőkönyvvezető, visszavonuló politikusnak egyenes következménye volt, hogy január 15-én virradóra egy csapat cseh katona Augustin Lauka főhadnagy vezetésével átlépte az Ipoly folyó

antant által kijelölt demarkációs vonalát, és megszállta Balassagyarmatot is. Ez a lépés már teljes mértékben jogsértő volt, ami nem csupán a helybélieket, de a budapesti kormányt is megdöbbentette.

Az igazsághoz és a helyzet fonákságához hozzátartozik, hogy a csehek nagy része, köztük maga a főhadnagy is úriemberként viselkedett. A Monarchia idején még tanárként is dolgozó Lauka ráadásul kiválóan beszélt magyarul, így remekül szót értett a módosabb polgársággal, amely a vörös szellők fújdogálása miatt kialakult zűrzavaros politikai helyzetben bizonyos mértékig még őrkült is egy rendfenntartó erő jelenlétének a városban.

Huszár Aladár városparancsnok később így nyilatkozott a harcok során elesett cseh főhadnagról: „Lauka főhadnagyot Balassagyarmaton majd mindenki ismerte, és bár ellenségünk volt, el kell róla ismerni, hogy mint katoná, bátor és kötelességradó volt, mint városunk állomásparancsnoka emberségesen viselkedett; egy hős katonához méltó végtisztességben része sült.”

Balassagyarmat egyik híja egy 1930-as évekből származó képeslapon, alatta a demarkációs vonal, azaz az ipoly

Huszár Aladár városparancsnok

A Cseh-tót köztársaság nevében!

Mi, tábornok Piccione Lajos a cseh-tót hadserőnek a főhadvezetője Tótországban parancsolunk:

1. hogy minden polgár vagy katona, a ki nem tartozik a nemzeti cseh-tót hadsereghez, azonnal köteles kiszolgáltatni mindennemű **lő- és vágó** (beleértve vadász fegyvert is) **robbanó anyagot és töltenyt**. A kiszolgáltató helyek lesznek megjelölve a katonai hatóságoktól.

2. hogy senkinek nem szabad sem érejtetni, sem segíteni semmiféle magyar katonát vagy ágenset (bűntogatót) és

3. hogy a hivatalos helykorok és a lakosság köteles együtt működni a cseh-tót katonai hatóságokkal és szállítani nekik a hért esztrázokat.

Az ellenkezők a jelen előírásoknak lesznek kiszolgáltatva az illetékes büntető hatóságoknak.

Balassagyarmat, 1919. évi január 16-án.

Tábornok Piccione L.

Főhadvezetője a cseh-tót csapatoknak
Tótországban

Ahogy teltek-múltak a napok, egyre több cseh katonára érkezett Balassagyarmatra, aminek köszönhetően megváltozott a magatartásuk is. A városi munkásörseget és a lakosság egy részét lefegyverezték, egyre keményebben bántak a tisztviselőkkel, köztük leginkább a vasutasokkal, akik egyre többször tagadták meg a szolgálatot, és nem voltak hajlandóak felesküdni a csehszlovák államra sem.

Napról napra nőtt a feszültség a városban. Január 25-én az új hatalom képviselőjében fellépő Bazovszky Lajos zsupán kijelentésére – „hagyjanak fel minden reménnyel, amit mi meghódítottunk, az a miénk marad, és ott kiterjeszthetjük a csehszlovák impériumot” – válaszul a Himnusszal felelt a megyeháza kisterme, ami a hazaáruló Bazovszkyt mélyszégyenre meglepte.

Ebben a légkörben zajlott le január 27-én az a történelmi jelentőségű gyűlés, melynek során Pongrácz György vármegyei főjegyző a város érdekében felretette korábbi sérelmeit, és kezét fogott politikai ellenfelével, a szociáldemokrata Schuch István mozdonyvezetővel, amit a jelen lévő, addig csendben figyelő, mintegy nyolcszáz főnyi tömeg könnyekig meghatódva, kitörő lelkesedéssel fogadott. Másnap hajnalban nagy titokban a vasutasok egy elszánt kis csapata kilopódzott a városból Magyaránador felé, ahol a magyar honvédek állomásoztak.

„ISTEN ÁLDÁSA RAJTUNK!”

„Isten áldása rajtunk!” volt a titkos jelszó. Aki ezt súgta az embernek mellette elmenőben, az bajtárs volt. „És fiainkon!” volt a köszöntés elfogadási módja. A balassagyarmati polgárok titkos jelszavát a harcok idején a városban megbújó Mollináry Gizella *Egy mást vádoltuk* című regényéből ismerjük. A jelszó mély hitet, elszántságot és bizakodást sugall, amire óriási szükség volt ezekben a nehéz, történelmi órákban.

Bazovszky Lajos
Archív képek
forrása:
Madách Imre
Városi Könyvtár
Helytörténelmi
Gyűjteménye

A városból kilopakodó vasutasküldöttség Magyaránadorban már egy készülődő, harci vágytól fűtött honvédecsapatot talált. Vízzy Zsigmond és Bajatz Rudolf harcedzett, világháborús veterán honvédjei, a 16-os balassagyarmati és a 38-as kecskeméti Mollináryezred katonái nehezen túrték a tétlenséget, és mindenképpen meg akarták támadni a Balassagyarmatot megszálló csehek. Csak a megfelelő jeltre vártak, ami ezzel meg is érkezett. Alig pár óráns készülődést követően, 1919. január 29-én hajnali négy órakor a vasutasok vezetésével, hatalmas elszántsággal rohanták meg a vasútállomást és a csehek főhadiszállását, a honvédlaktanyát.

A rajtaállítás sajnos nem érte váratlanul a megszállókat, a terv ugyanis valahogyan kiszivárgott, így volt idejük felkészülni a támadásra. Segítségét hívniuk azonban szerencsére már nem sikerült, mert két, végsőkig elszánt, nagyszerű postás megakadályozta a kapcsolatfelvételt a környékbeli cseh csapatokkal. Szigethy Gáspár megrongálta a városból kivezető telefonkábeleket, Komenda Gizella kezelő pedig minden alkalommal üres vonalat kapcsolt Losonc és Ipolyság felé.

A támadás így is jól indult, a vasútállomást komoly harcokban el is foglalták a 38-asok, az pedig, hogy a laktanya ekkor még nem került

A balassagyarmati vasútállomás épülete az 1910-es években

A laktanya épülete egy korabeli képeclapon

magyar kézre, csupán a szerencsétlen körülményeknek és a kialakult zűrzavarnak köszönhető. A heves harcokban a cseh parancsnok, Lauka is elesett, a megadási felszólításra hamarosan fehér zászlót lengetett a szél a laktanya ablakaiban is. Az épület felé rohanó honvédeket azonban váratlanul erős cseh puskatűz fogadta. Bár sokan hitsegezést, árulást kiáltottak, a harcok után Vízzy Zsigmond meglátogatta a kórházban fekvő Vyslonsil cseh hadnagyot, aki elmondta, hogy a csehek a megadás utáni félelemből, a feltűzést, hangosan feléjük rohanó magyar katonák brutális fellépésétől tartva nyitották újra tüzet.

És itt elérkeztünk egy olyan ponthoz, amely manapság már szinte elképzelhetetlen. Ez a harc minden szörnyűsége ellenére mégis tisztességes és – amennyire lehet – emberséges volt. A magyar asszonyok, orvosok és fehér zászlós kocsiján a várost folyamatosan járó Schramm Miklós orosz hadiorvos a cseh sebesülteket éppen úgy összeszedte és ellátta, mint a magyarokat, a kórházban pedig szinte egymás mellett feküdtek a két szemben álló nemzet katonái. Nem volt különbség magyar és nem magyar között, csak a szenvedőt látták a sebesültekben.

A hirtelen jött veszteségek és a rajtaütés sikertelensége miatt demoralizálódó honvédcsoportok napfelkeltekor visszavonultak Magyarnándor felé, a városban hagyva ezzel a

laktanyában rekedt, ám még mindig harcképes cseh egységet. A magára maradt Balassagyarmat polgárai egy dolgot biztosan tudtak: a cseheknek nem szabad észrevenniük a honvédek távozását, mert abból óriási baj lehet.

Városparancsnoknak Huszár Aladár másodjegyzőt – későbbi budapesti főpolgármestert – választották, a stratégiát pedig az addig kórházban fekvő, de a baj hírére egyenruhát öltő Soltész főhadnagyrá bízta. Mindenki érezte, hogy ezek az órák sorsdöntőek, munkások, diákok, postások, vasutasok, aki csak élt és mozgott, fegyvert ragadott, ablakokból, háztetőkről, utcasarokokról folyamatosan tűz alatt tartották a laktanyában rekedt ellenséget. A megváltás kora délután érkezett meg a Kattauer Rudolf főhadnagy és Rajnai (Wechter) Vilmos által vezetett iglói géppuskás alakulat képében, amelyet Balassagyarmaton a már leszerelt, ám korábban szintén az iglói osztagban szolgáló Kondor Miklós főhadnagy fogadott.

Az iglóiak fergeteges pergőtűzzel szórták meg a laktanyát, és bár Soltész főhadnagy már telefonon tárgyalt a csehek megadásáról, a géppuskások ezzel egy időben egy huszáros rohammal, 78 foglyot ejtve elfoglalták az épületet. Mivel a Hatvanban állomásozó iglói osztag feladata eredetileg a salgótarjáni szénmedence biztosítása volt, ők a foglyokkal és

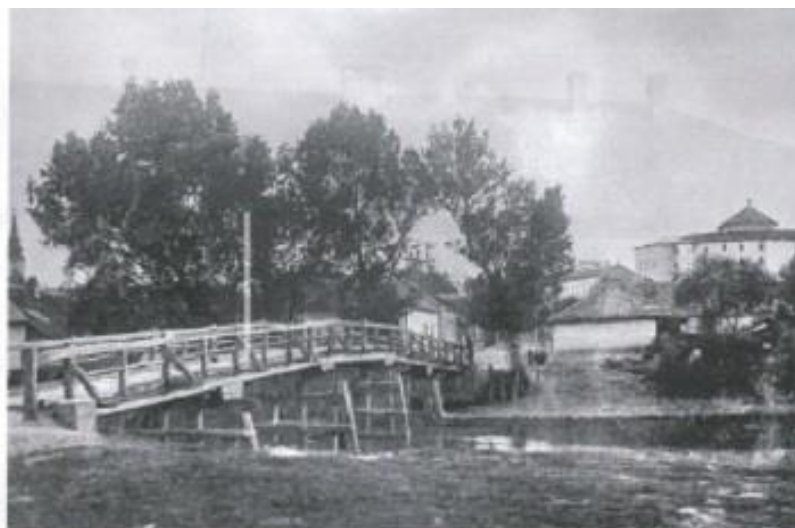
a jelentős hadászkmánnyal hamarosan vissza is tértek állomáshelyükre. Bár az éjszakára ismét magára maradó város tartott a csehek bosszújától, a félelem immár alaptalan volt, a korábban Magyarnándorba tívozó katonaság ugyanis másnap reggel énekszóval vonult be Balassagyarmatra, nyugalmat és biztonságérzetet hozva ezzel az átélt izgalmak miatt hállosan kimerült lakosságnak.

FELKELÉS AZ IPOLY MENTÉN

A balassagyarmati események hírére a környékbeli falvak lakói is fegyvert ragadtak. Pálmay Ernő százados Rétságon állomásozó honvédeivel karöltve egymás után verte ki a csehek az Ipoly bal partján fekvő településekről, Dejtárról, Drégelypalánkról, Ipolyvecéről és Patakról. Mindez iszonyúan fontos volt, ugyanis a Losoncon és Ipolyságon nagy erővel állomásozó megszállók nem törődtek bele a vereségbe. Február 9-én Nagycsalomja felől 12 lángszóróval felszerelve törtek Balassagyarmat felé, a Vizy Zsigmond által felfegyverzett, katonaviselt dejtári lakosok Benkő Oszkár hadnagy vezetésével azonban komoly harcok árán visszaverték a támadást. Rettenetes lett volna a leszámolás, ha a csehek terve sikerül, ugyanis ezeket a lángszórókat Balassagyarmat és az ellenálló falvak elpusztítására készítették elő. Ezzel egy időben a Szécsény felől érkező ellentámadás is elbukott, a környékbeli palóc falvak bátor

Az Ipoly régi kis fahídja Balassagyarmatnál, amely a harcok egyik fontos helyszíne volt. Archiv képek forrása: Madách Imre Városi Könyvtár Helytörténeli Gyűjteménye

Az Ipoly menti harcokban részt vevő katonák a dejtári vasútállomáson és felfegyverzett balassagyarmati polgárok a „csehkivérés” napjaiban (jobbra)

népe és a velük harcoló székely alakulatok Losoncig verték vissza a csehek. Az eseményekben részt vevő, arról 1934-ben könyvet is író Sulacsik (Antal) Zoltán így ír minderről:

„A helyzetet megint csak nem aknáztuk kif. Hej! Ha nem az a Károlyi-féle társaság ül a kormányon – hiszen Losoncon és Ipolyságon fűtött vonatok mellett várta a cseh katonaság további visszavonulását! [...] Az Ipoly bal oldalán magyar zászlót lengetett a szél, magyar katonaság dalától volt hangos falu és város egyaránt. Január 31-én már Balassagyarmat is tömve volt katonasággal. Itt voltak Vén Zoltán székely bakái, akiket ha ráeresztettek volna a csehekre, ma szabad lenne a Felvidék! Itt voltak a 38-asok, Bajatz katonái, itt voltak a 16-osok, Vizy fiai, itt volt az iglóiaknak egy osztaga, s a 44-esek egy kis csoportja. Most már nem csak a polgárság vigyázott a városra, hanem egy egész kis hadsereg! Nem volt már ok félelemre!”

TÖRTÉNELMI SÉTA A PALÓC FŐVÁROSBAN

A jelenleg egy szépen fejlődő, hagyományait őrző, bájos Ipoly-parti kisváros képét mutató Balassagyarmaton egy kényelmes, félnapos séta keretében magunk is felfedezhetjük a bő száz évvel ezelőtti eseményekről regélő emléktáblákat, emlékműveket és a közelmúltban kialakított tanösvényeket.

Az egykori Magyar Királyi Szálló átépítésével 1915-ben létrehozott, majd 2006-ban szépen restaurált városháza falán az 1922-ben felavatott, Keviczky Hugó szobrászművész által megalkotott bronz tarulnadaras márványtábla hirdeti a „csehkiverés” dicső emlékezetét, és sorolja fel a harcok során elesett vasutasok, polgárok és katonák nevét.

A patinás épület teljes pompájában a Rákóczi fejedelem útjára kilépve tárul fel a szemünk

A balassagyarmati városháza, homlokzatán a Civitas Fortissima felirattal, és a „csehkiverés” emlékére 1922-ben felavatott márvány emléktábla

Fotók:
Konfár Tibor

A 16-os balassagyarmati ezred emlékműve a Hősök terén és az egykori Királyi Honvédlaktanya épülete

Fotók:
Konfár Tibor

előtt, a közelmúltban szépen felújított homlokzatán a város címere alatt díszelg a 2005-ben törvénybe foglalt büszke cím, a Civitas Fortissima felirat is. Alig pár lépés megtételével lényegében a város főtérére érünk, melynek neve stílszerűen Civitas Fortissima tér.

Ez a gyönyörű műemlék épületek által övezett, szépen rendben tartott, patinás városközpont lényegesen nagyobb településeknek is méltó díszje lehetne. A városháza szomszédságában a méreteivel és szépségével egyaránt lenyűgöző hatást keltő régi vármegyeháza emelkedik, felújított homlokzatán a „Nógrád a közügyért” felirattal, amely Balassagyarmat Nógrád vármegyében másfél évszázadon át betöltött vezető szerepére emlékeztet. Vele szemben, kissé félreeső, védettebb helyen látható a 2002-ben átadott, tematikájában Sárkányölő Szent Györgyöt idéző, igényesen megalkotott Civitas Fortissima emlékmű, amely a város

+ REJTETT KINCSEINK

szülöttének, Párkányi Raab Péter szobrászművésznak a munkáját dicséri.

Autentikus kis utcákon, régi polgárházak közt a közeli vasútállomás felé sétálva újabb emlékművek, történelmi érdekességek kísérik utunkat. A Palóc Múzeum bejárata előtt áll az 1933-ban Magos (Munk) Dezső által megálmodott, mindig félárbórcra eresztett, Ipoly menti országzászló, melynek talapzatához a történelmi Magyarország hatvannégy vármegyéjének földje adja az alapot.

A Széchenyi és az Ady Endre utca sarkán, Huszár Aladár városparancsnok egykori villája

A Palóc Múzeum, előtte a félárbórcra eresztett, Ipoly menti országzászló
Fotó: Konfár Tibor

Huszár Aladár városparancsnok egykori villája ma a Civitas Fortissima Múzeumnak ad helyet
Fotó: Konfár Tibor

jában a 2011-ben létrehozott Civitas Fortissima Múzeum kapott helyet, nem messze tőle a Hősök terén pedig a környékbeli katonákból álló, 16-os balassagyarmati ezred honvédeknek állított impozáns emlékművet tekinthetjük meg. Az 1919-es harcokban főszerepet vállaló vasutasok emlékét az egykor szebb napokat látott vasútállomás falán egy 1994-ben felavatott, szépen faragott márványtábla őrzi.

Ha van még időnk és kedvünk sétálni, semmiképpen se hagyjuk ki a vasútállomástól a városi strandig kanyargó, 2023-ban létrehozott Civitas Fortissima tanösvényt! A valamivel több mint egy kilométer hosszú sétaút igényesen kialakított pihenőhelyein Informatív tájékoztató táblák időrendi sorrendben, rendkívül részletesen mesélik el Balassagyarmat megszállásának és felszabadításának eseményeit. Ha valakinek mindezek után még hiányérzete maradna, rendelkezésére áll még az Ipoly egykori, szabályozás előtti medre mentén, ligetes erdőben, az Ipoly-parti Sport- és Szabadidőközpont közelében kanyargó, közel két kilométer hosszú „Balassagyarmat tanösvény is, amely sok más érdekesség mellett szintén felidézti az 1919-es „cséhekiverés” lassan legendává nemesülő eseményeit. ■

*„Örök dicsősége marad
Balassagyarmat városának, hogy
itt a társadalom minden rétege
összeforrott a hazaszeretletben, és
hogy az összeforrott társadalom
itt megtalálta a nemzeti
boldogulásnak elegendő feltételét,
az egyetértést, mely ha
megvan magyar testvér és testvér
között, a magyar nemzet nem
veszhet el soha.”*

*(Huszár Aladár városparancsnok,
kisebbségi Budapest főpolgármestere)*